

Adizova Nodira Baxtiyorovna

Buxoro davlat pedagogika instituti dotsenti,
filologiya fanlari falsafa doktori (PhD)nodiraadizova90@gmail.com

ONA TILI DARSLARIDA KOGNITIV-PRAGMATIK KOMPETENTLIKNI MUAMMOLI TEXNOLOGIYALAR ASOSIDA RIVOJLANTIRISH

Annotasiya. Biz ushbu maqolada kognitiv-pragmatik kompetentlikni rivojlantirish muhim ahamiyati haqida va kognitiv-pragmatik kompetentlik – bu o'quvchilarning tilni faqat grammatik jihatdan emas, balki muloqotda kontekstni, ijtimoiy vaziyatni va tilning maqsadga muvofiq ishlatilishini tushunish qobiliyatlari to'g'risida fikr yuritilgan. Muammoli ta'limning maqsadi, turli o'quv fanlari bo'yicha dars o'tish jarayonida muammoli vaziyatlar hosil qilishni va ularni yechish usullari, muammoli vaziyatni hal etish darajalari, muammoli darslarni tashkil etishdagi asosiy fikr beruvchi suhbat bosqichlari, muammoli ta'limni tashkil etish va boshqarish bosqichlari, muammoli ta'lim texnologiyasining talabalarga predmetning mavzusidan kelib chiqqan turli muammoli masala yoki vaziyatlarning yechimini to'g'ri topishlariga o'rgatishga xos fikrlar, ularda muammoni yechishning ba'zi usullari bilan tanishtirish va muammoni yechishga mos uslublarni to'g'ri tanlashga o'rgatish masalalariga bag'ishlangan

Kalit so'zlar: korpus, pragmatik kompetentsiya, model, iyerarxiya, milliy dastur, lingvodidaktik, kommunikativ-kognitiv, kompetensiya, gumanistik ta'lim.

РАЗВИТИЕ КОГНИТИВНО-ПРАГМАТИЧЕСКОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ НА УРОКАХ РОДНОГО ЯЗЫКА НА ОСНОВЕ ПРОБЛЕМНЫХ ТЕХНОЛОГИЙ

Аннотация. В этой статье мы обсуждаем важность развития когнитивно-прагматической компетенции и то, что когнитивно-прагматическая компетентность — это способность учащихся понимать язык не только грамматически, но и в контексте, социальных ситуациях и целенаправленном использовании языка в общении. Цель проблемного обучения, создание проблемных ситуаций в процессе преподавания различных учебных предметов и методы их решения, уровни решения проблемной ситуации, основные этапы мысленной беседы при организации проблемных уроков, организация этапов проблемного обучения и управления, конкретные идеи технологии проблемного обучения в обучении студентов правильному нахождению решений различных проблемных вопросов или ситуаций, возникающих в рамках учебного материала, знакомство их с некоторыми методами решения проблем и правильный выбор соответствующих методов для решения проблемы, посвященной вопросам обучения детей выбору

Ключевые слова: корпус, прагматическая компетенция, модель, иерархическая, национальная программа, лингводидактическая, коммуникативно-когнитивная, компетенция, гуманистическое образование.

DEVELOPMENT OF COGNITIVE-PRAGMATIC COMPETENCE IN MOTHER LANGUAGE LESSONS BASED ON PROBLEM TECHNOLOGIES

Annotation. In this article, we discuss the importance of developing cognitive-pragmatic competence and the fact that cognitive-pragmatic competence is the ability of students to understand the language not only grammatically, but also in the context of communication, the social situation and the purposeful use of language. The purpose of problem-based learning, the creation of problem situations in the process of teaching various subjects and methods of solving them, the levels of solving problem situations, the stages of conversation that provide the main idea in organizing problem-based lessons, the stages of organizing and managing problem-based

- 54 *learning, the specific ideas of problem-based learning technology in teaching students to correctly find solutions to various problematic issues or situations arising from the subject, introducing them to some methods of solving problems and teaching them to correctly choose appropriate methods for solving problems*

Key words: *corpus, pragmatic competence, model, hierarchical, national program, linguodidactic, communicative-cognitive, competence, humanistic education.*

Kirish. Jahon miqyosida kechayotgan globallashuv jarayonlari va uning natijasida mamlakatlar, hududlar va xalqlar o'rtasidagi madaniy, ijtimoiy, iqtisodiy, siyosiy munosabatlarning integratsiyalashuvi bo'lajak mutaxassislarning ona tili savodxonlik kompetensiyalarini rivojlantirishga bo'lgan ehtiyojini kuchaytirmoqda. Ta'lim jarayoni innovasion pedagogik texnologiyalar, yondashuvlar, interfaol metodlar bilan boyitilmoqda, kompyuterizasiya va kommunikasiya sharoitlari bilan ta'minlanmoqda, yetuk mutaxassislarni tayyorlashga nisbatan kouching xizmatlari ko'rsatkichlari ortib bormoqda. Kognitiv-pragmatik kompetentlik – bu insonning tilni yoki kommunikativ vositalarni faqat grammatik qoidalarga asoslanib emas, balki ijtimoiy kontekstda to'g'ri va samarali ishlatish qobiliyatidir. Bu kompetentlik insonning tildagi fikrlash, muloqot va ijtimoiy vaziyatlarning uzviy qoidalarini tushunishni talab qiladi.

Muammoli texnologiyalar asosida kognitiv-pragmatik kompetentlikni rivojlantirish, talabalarga faqat tilni o'rganishni emas, balki uni to'g'ri ijtimoiy vaziyatlarda, turli kontekstlarda va maqsadlarga muvofiq ishlatishni o'rgatishga yordam beradi. Ona tili o'qitishda shu metodikalarni qo'llash talabalarning nafaqat tilni aniq va to'g'ri yozishda, balki mo'jaralar va ijtimoiy munosabatlarda ham yuqori darajada kompetent bo'lishlarini ta'minlaydi.

Asosiy qism. Avvalo, pragmatik kompetentsiyaning markaziy muhim elementi sifatida pragmatika nima ekanligini aniqlaylik. Pragmatika bu tilning muloqotda qanday ishlatilishini o'rganadi. "Pragmatik" atamasi amerikalik faylasuf C. Morris tomonidan kiritilgan bo'lib, uni semantika va sintaksis bilan birga semiotikaning ajralmas qismi deb hisoblagan[1;58].

Semantika so'zni foydalanish sharoitlari va kontekstidan tashqarida ko'rib chiqish orqali nimani anglatishini o'rgansa, pragmatika, aksincha, aynan shu holatlarni ta'kidlaydi. Pragmatika, birinchi navbatda, jummalarni to'g'ri shakllantirish qoidalari haqida emas, balki tilning muloqotda qanday ishlatilishi haqida bahs yuritadi. Muloqot kamida ikkita tomonning - so'zlovchi va tinglovchining yoki yozuvchi va o'quvchining mavjudligini nazarda tutadi. Shuning uchun pragmatikada kommunikantlarning o'zaro ta'siri doimo ko'rib chiqiladi.

Shunday qilib, pragmatika nafaqat ma'no jihatidan aytilgan narsaga, balki sotsial-madaniy vaziyat nuqtai nazaridan ham aytilishi kerak bo'lgan narsaga asoslangan murakkab talqin jarayonlarini o'z ichiga oladi. Bu ma'noda pragmatika "aytilmagan narsalarni tahlil qilish san'ati"dir [2;145]. Pragmatikaning asosiy savoli: "Notiq (yozuvchi) aytilgan (yozilgan) bilan nimani nazarda tutadi va bu vaziyatda tinglovchi (yoki o'quvchi) tomonidan qanday tushuniladi?".

So'zlanayotgan voqea ma'nosi haqidagi xulosalar uchun aloqa sodir bo'lgan kontekst katta ahamiyatga ega. Muloqot har qaysi faoliyat turiga qarab turlicha rivojlanadi. Tildan foydalanuvchi so'zlovchining shaxsi, tinglovchiga munosabati, faoliyat turi va so'zlovchining pozitsiyasi kabi omillarni o'z ichiga olgan ijtimoiy vaziyatga qarab lingvistik shaklni tanlaydi. Bundan tashqari, nutqni tushunish har xil turdagi signallarga asoslanadi. Interpretatsiya ham og'zaki ifodalarga, ham og'zaki bo'lmagan ifodalarga, masalan, prosodiya, kinesika, imo-ishora va mimikaga bog'liq. Darhaqiqat, tinglovchilar bir vaqtning o'zida bitta (odatda eshitish-vizual) tasvir shaklida uzatiladigan va qabul qilinadigan turli xil aloqa quyi tizimlaridan o'zaro ta'sir qiluvchi xatti-harakatlarning yig'indisidan xulosa chiqaradilar [3;188]

Bundan tashqari, bayonotlarni talqin qilish nazariyasi dialogik yondashuvga ega bo'lishi kerak. Aytilgan narsa har doim boshqa birov tomonidan ilgari aytilgan narsaga javob sifatida qaraladi. Biz aytadigan yoki yozgan narsalarimiz (qanday shaklda yoki vaziyatda bo'lishidan

qat'iy nazar) boshqa odamning javobi uchun kontekst yaratadi va ularning javobi biz ushbu javobga qanday munosabatda bo'lishimiz uchun yanada ko'proq kontekstni beradi va hokazo.

Hozirgi vaqtda ko'pgina zamonaviy pedagogik tadqiqotlarning asosini kompetentsiyaga asoslangan yondashuv tashkil etadi. Bu esa ta'lim tizimiga nisbatan turlicha qarashga imkon beradi. Asosiy kasbiy ta'lim dasturini o'zlashtirish natijasida talabalar olingan bilimlardan amaliy faoliyatda foydalanishga imkon beradigan bir qator umumiy madaniy, umumiy kasbiy va kasbiy kompetentsiyalarni shakllantirishlari kerak.

Universitetda ona tilini o'qitishning asosiy maqsadi - ona tilining kommunikativ kompetentsiyasini shakllantirish, shu jumladan subkompetensiyalarning barcha tarkibiy qismlari va xorijiy kommunikativ kompetensiyani shakllantirish nazarda tutiladi. "Boshlang'ich ta'lim" yo'nalishi bo'yicha OTM bitiruvchisi "ona tilida muloqot qila olishi, uning ichki imkoniyatlarini bilishi va dunyoning umumiy manzarasidagi o'rnini tushunishi" kerak. Shu munosabat bilan ona tilini bilish ona tili o'qitish metodikasi kommunikativ kompetentsiyasining barcha komponentlarini, shu jumladan pragmatik kompetensiyani mutanosib ravishda egallashni nazarda tutadi.

Ona tilidagi kommunikativ kompetensiya doirasidagi subkompetentlik sifatida pragmatik kompetensiya – ***ma'ruzachining pragmatik savodli bayonotlarni takrorlash qobiliyati va tayyorligi, shuningdek, boshqa ma'ruzachining pragmatik niyatini izohlashdir.*** Pragmatik tuzilmalar va tamoyillarni bilmaslik, og'ir holatlarda tushunmovchiliklarga olib kelishi mumkin. Bo'lajak o'qituvchilar va ona tili o'qituvchilari uchun pragmatik kompetensiyani egallash o'qitilayotgan fan bo'yicha bilimlarni to'g'ri uzatish nuqtai nazaridan muhimdir. Bularning barchasi "Ona tili" profiliga ega bo'lgan pedagogik yo'nalish talabalarining pragmatik kompetensiyasini shakllantirish muhimligini ta'kidlaydi.

Oliy ta'limning yangi davlat ta'lim standartlari asosida ta'lim sohasida axborotlashtirish va raqamlashtirish jarayoni vaqt o'tishi bilan tobora kengayib bormoqda. Bu tadqiqotchilar tomonidan ona tilini o'qitish metodikasi sohasiga qiziqishning oshishiga, shuningdek, AKT muhitida o'qitishning yangi usullari va vositalarini izlashga ta'sir qildi.

Korpus texnologiyalari hozirgi vaqtda ta'lim va tadqiqot faoliyatida qo'llaniladigan axborot-kommunikatsiya vositalaridan biri sifatida tan olingan. Ular ona o'qitish metodikasini o'rgatish, leksik va grammatik nutq ko'nikmalarini shakllantirish jarayonini samaraliroq qilish imkonini beradi. Bundan tashqari, korpus texnologiyalari talabalarning avtonom loyiha faoliyati ko'nikmalarini rivojlantirishga yordam beradi [4;176]. Shunga qaramay, ona tilini o'qitish metodologiyasida korpus texnologiyalaridan amalda foydalanish ancha past darajada qolmoqda, bu qisman nazariy va texnologik bazaning yetarli darajada rivojlanmaganligidan dalolat beradi. Ushbu qoidalar korpus texnologiyalari asosida talabalarning pragmatik kompetensiyasini shakllantirish metodologiyasini ishlab chiqish zarurligini ta'kidlaydi.

Shu paytgacha ilmiy adabiyotlarda ona tilining pragmatik kompetensiyasini shakllantirishni o'rganishdan iborat bo'lgan yetarli miqdordagi ishlar mavjud bo'lsada, ona tili aspektlarini o'rgatishda korpus texnologiyalaridan foydalanilgan ko'plab ishlar ham mavjud.

1. Pragmatik kompetensiya - bu shaxsning nutqni tuzish qoidalarini sharhlash va ishlatish, kommunikantlarning o'zaro ta'siri xususiyatlariga va muloqotning ijtimoiy va madaniy kontekstiga muvofiq turli kommunikativ funksiyalar uchun so'zlardan foydalanish qobiliyati. Ona tilining kommunikativ kompetensiyasining ajralmas qismi sifatida pragmatik kompetensiyaning tarkibiy qismlari quyidagi elementlarni o'z ichiga oladi: a) ijtimoiy komponent (muloqotning ijtimoiy kontekstini va muloqot ishtirokchilarining ijtimoiy rollarini sharhlash qobiliyati; ijtimoiy jihatdan tanlash qobiliyati); b) sotsiolingvistik komponent (suhbatdoshning ijtimoiy portretini yaratish uchun nutq bayonotini (ijtimoiy ma'nolar, o'zgarishlar va modallikni ro'yxatga olish) sharhlash qobiliyati; muloqot maqsadiga erishish uchun kerakli til va nutq vositalaridan foydalanish qobiliyati. tanlangan ijtimoiy rollar); v) ijtimoiy-madaniy komponent d) nutq komponenti (suhbatdoshning nutq janrlarini tanlashini izohlash qobiliyati, nutq bayonining uyg'unligi va izchilligi; kommunikativ muammolarni hal qilish uchun nutq bayonini qurish qoidalariga muvofiq nutq aloqasini tanlash va amalga oshirish qobiliyati); e) kompensatsion

56 komponent (so'roq berish, aniqlashtirish, axborot va ma'lumot manbalaridan foydalanish orqali lingvistik va ijtimoiy-madaniy bo'shliqlarni to'ldirish qobiliyati). Pragmatik kompetentsiyaning tarkibiy qismlarini shakllantirish bir qator pragmatik belgilarni o'rgatish asosida amalga oshiriladi - mo'ljallangan ma'noni ifodalash, nutqni tashkil qilish va bo'layotgan narsaga baholovchi munosabat uchun ishlatiladigan tilning leksik, grammatik va sintaktik birliklari to'plami. Maqolada markerlarning to'rtta guruhi: asosiy (leksik, aralash, sintaktik), izohli, parallel (vokativ, norozilikni ifodalovchi belgilar) va diskursiv (kontrastiv, laboratoriya, inferensial, mavzu o'zgarishi belgilari) kiritilgan.

2. Korpus texnologiyalari - bu elektron lingvistik korpuslardan ma'lumotlarni qayta ishlash va tahlil qilish vositalari to'plami. Ona tilini o'qitish sohasida korpus texnologiyalarining didaktik xususiyatlarini o'rganish korpus texnologiyalarining lingvodidaktik xususiyatlarini majburiy va ixtiyoriyga bo'lish taklifini keltirib chiqardi. Bundan tashqari, AKTning didaktik xususiyatlarini birlashtirish uchun oltita parametrga kiritish taklif etiladi: foydalanuvchi parametri, multimedia, qidiruv, kirish, gipermatn va AKTning individual xususiyatlari.

3. Talabalarining korpus texnologiyalari asosida pragmatik kompetentsiyasini shakllantirish quyidagi psixologik-pedagogik shart-sharoitlar hisobga olinsa samarali bo'ladi: a) o'quvchilarning korpus texnologiyalari asosida pragmatik kompetentsiyani shakllantirishga motivatsiyasi; b) talabalarda AKT kompetentsiyasini shakllantirish; v) o'qituvchining AKT kompetentsiyasini shakllantirish; d) talabalar korpus texnologiyalari asosida pragmatik kompetentsiyani shakllantirish uchun belgilangan algoritimga rioya qilishlari.

4. Korpus texnologiyalari asosida talabalarining pragmatik kompetentsiyasini shakllantirishga qaratilgan o'quv modeli o'zaro bog'liq bo'lgan beshta blok-komponentni o'z ichiga oladi: shartlar, maqsadni aniqlash bloki, nazariy blok, funktsional texnologik blok, baholash-samarali blok. Tizimli, kompetentsiyaga asoslangan, shaxsiy-faoliyat, kommunikativ-kognitiv yondashuvlar modelda uslubiy asos bo'lib xizmat qiladi. Amalda, bu yondashuvlar bir qator didaktik (faollik printsiplari; foydalanish mumkinligi va amalga oshirilishi mumkinligi printsiplari; ong printsiplari; o'rganishning avtonomligi printsiplari; ta'limni axborotlashtirish printsiplari) amalga oshiriladi. Ta'limning kommunikativ yo'nalishi printsiplari, ona tillarini o'qitishda differensial yondashuv printsiplari, ko'rinish printsiplari, yangilik printsiplari, o'quv ona tili faoliyatining yaqinlashuvi printsiplari, moslashuv jarayonlarini hisobga olish printsiplari.

Talabalarining kognitiv faoliyati mohiyati ilmiy-tadqiqot institutida ilmiy xodimlarning ishiga o'xshash bo'lishi kerak bo'lgan kasbiy bilim, mahorat va ko'nikmalarning ona tili jihatdan o'zlashtirishga asoslanadi: "Oliy o'quv yurtlarida o'quv jarayonining samaradorligi talabalar faoliyatida tadqiqot darajasidan sezilarli darajada ustunlik mavjud bo'lgandagina kuchayadi va o'qitish metodlari talabalarni ilmiy bilimlar bilan qurollantirib, izlanish qobiliyatlarini rivojlantirishga hissa qo'shadi" [2].

Intellectual ravishda talabaning kognitiv faoliyati maqsadli bo'lishi, o'qituvchi tomonidan rejalashtirilishi, ro'yobga chiqarish jarayonini muvofiqlashtirishi va tegishli nazoratni amalga oshirishi kerak. O'qituvchi tomonidan kognitiv faoliyatni boshqarish juda mas'uliyatli va mashaqqatli vazifa, chunki bu birinchi navbatda talaba tomonidan bilimlarni o'zlashtirishni o'z ichiga oladi va o'qituvchidan yuqori ilmiy professionallik talab etiladi.

O'qitish muvaffaqiyati ko'p jihatdan o'rganish motivatsiyasiga, uning talaba uchun shaxsiy ma'nosiga bog'liq. Shaxsga yo'naltirilgan didaktika o'zi bergan savolga javob olishga qiziqqan talabani individual izlashni ta'minlashga asoslanadi.

Ona tili fanida o'qituvchi boshqa fanlardan farqli o'laroq, o'quv rejasining barcha fanlari - matematika, tarbiya, o'qish, ijtimoiy fanlar bilan integratsiyalashgan holda umumiy mazmunni amalga oshirish uchun eng katta imkoniyatga ega. Haddan tashqari mavzuli materiallardan foydalanish kontentni tegishli, foydali va shaxsan ahamiyatli qilish imkonini beradi. Shunday qilib, didaktik tarkibni malakali tanlash bolaning aqliy jarayonlarini rivojlantirishga va kognitiv qiziqishni shakllantirishga yordam beradi.

Fanni mazmunli va qiziqarli bo'lishi uchun o'qitish tarkibi quyidagicha bo'lishi kerak:

- hayratlantiruvchi

- muammoli
- taxminlarning mavjudligi
- rad etish imkoni mavjudligi
- fikrlarning bir-biriga mos kelmasligi.
- noaniqlik

Kreativ faoliyatga asoslangan muammoli materialning mazmunini qurishda yuqoridagi elementlarni mashg'ulot jarayoniga kiritish zarur.

Jahon tajribasidan ma'lumki, kognitiv faoliyatni boshqarishda mantiqiy masalalar, nostandart savollar, muammoli vaziyatlar hosil qiluvchi masalalar muhim ahamiyat kasb etadi.

Talabalarning kreativ faoliyatini rivojlantirish maqsadida ushbu muammoli topshiriqlar va keyslar yordamida aqliy faoliyatni rivojlantirish, kreativ va mantiqiy fikrlash, xotira mustahkamligini rivojlantirishga erishiladi.

Shunday qilib, talabalar unchalik murakkab bo'lmagan mashqlarni tahlili davomida ona tilining zamonaviy yo'nalishlaridan biri bo'lgan differensial o'yinlar sohasiga qadam qo'yadilar. Tavsiya qilingan adabiyotlar bilan tanishish esa bu soha masalalari, ularni tahlil usullari bilan tanishish imkonini beradi.

Xulosa. Ona tili o'qitishda kognitiv-pragmatik kompetentlikni muammoli texnologiyalar asosida rivojlantirish, talabalarga faqat tilni ishlatishni emas, balki uni ijtimoiy kontekstda, muammoli vaziyatlarda va real'nyy sharoitlarda samarali qo'llashni ham o'rgatish imkonini beradi. Bu jarayon talabalarning ijtimoiy va akademik muvaffaqiyatlarini oshirishda muhim ahamiyatga ega bo'lib, ularning professional va shaxsiy hayotida ham ahamiyatli rol o'ynaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar

- 1.Morris C. (Eds.) International encyclopedia of unified science. Chicago: University of Chicago Press. 1938. Vol.2, bk 1.
- 2.Yule G. Pragmatics. Oxford, England: Oxford University Press. 1996.
- 3.Сысоев П.В. Лингвистический корпус, корпусная лингвистика и методика обучения иностранным языкам // Иностр. языки в школе. 2010. № 5. С. 12-21.
- 4.Коряковцева Н.Ф. Современная методика организации самостоятельной работы изучающих иностранный язык: учебное пособие. - Москва, 2002. - 176 с.
- 5.Рыков В.В. Прагматически ориентированный корпус текстов // Тверской лингвистический меридиан. Электронный ресурс. <http://rykov-cl.narod.ru/t.html>
- 6.Bouton L. F. (Eds.). Pragmatics and language learning. University of Illinois, Urbana-Champaign: Division of English as an International Language. 2001. Vol 10.
- 7.Сысоев П.В. Блог–технология в обучении иностранному языку//Язык и культура. 2012. № 4 (20). С. 115–127. 87. Сысоев П.В. Дидактические свойства и функции современных информационных и коммуникационных технологий // Иностранные языки в школе. 2012. № 6. С. 12–21.